

LBRIS

We know
books

JOHN SELLARS

**MARCUS
AURELIUS**

Traducere din limba engleză
SILVIA PALADE

LITERA
București

© 2021 John Sellars

Publicată inițial de Yale University Press

Toate drepturile rezervate

Traducere autorizată din ediția în limba engleză
publicată de Routledge,
membru al Taylor & Francis Group.

Editura Litera

tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19

e-mail: contact@litera.ro

www.litera.ro

Marcus Aurelius

John Sellars

Copyright © 2025 Grup Media Litera

pentru versiunea în limba română

Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactor: Teodora Nicolau

Corectori: Georgiana Enache, Oana Aanei

Copertă: Flori Zahiu-Popescu

Tehnoredactare și prepress: Marin Popa

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

SELLARS, JOHN

Marcus Aurelius / John Sellars. –

București: Litera, 2025

ISBN 978-630-355-619-2

CUPRINS

<i>Prefață</i>	7
<i>Referințe și abrevieri</i>	9
<i>Introducere</i>	11

Partea I**MARCUS ȘI MEDITAȚIILE SALE**

<i>Capitolul unu. Marcus, filosoful stoic</i>	21
<i>Capitolul doi. Meditații, un text filosofic</i>	47

Partea a II-a**LOGICA**

<i>Capitolul trei. Reprezentări și judecăți</i>	83
---	----

Partea a III-a**FIZICA**

<i>Capitolul patru. Natură și schimbare</i>	117
<i>Capitolul cinci. Soartă și providență</i>	138
<i>Capitolul șase. Suflet și emoție</i>	164
<i>Capitolul șapte. Timp și moarte</i>	181

Partea a IV-a**ETICA**

<i>Capitolul opt. Virtute și dreptate</i>	213
<i>Capitolul nouă. Cetatea cosmică</i>	233
<i>Concluzie</i>	253

Anexă	255
Bibliografie	259
Indice al pasajelor	273
Indice tematic	283

PREFAȚĂ

Această carte este un studiu al filosofiei lui Marcus Aurelius, așa cum apare ea în lucrarea sa cunoscută sub denumirea de *Meditații*. Scopul acestui studiu este prezentarea lui Marcus ca filosof în adevăratul sens al cuvântului, încercând să facă acest lucru în mai multe moduri. În primul rând, încearcă să arate că Marcus a fost un filosof stoic autentic, și nu un gânditor eclectic confuz, așa cum au sugerat unii. În al doilea rând, include o reflecție asupra modului cum înțelegea Marcus ce înseamnă să faci filosofie, mai degrabă decât un portret anacronic al lui Marcus potrivit standardelor actuale. În al treilea rând, analizează forma literară unică a *Meditațiilor* și încearcă să afle ce fel de text filosofic ar putea să fie. În al patrulea rând – și cel mai important – analizează conținutul filosofic al *Meditațiilor*, încadrându-l în contextul mai larg al filosofiei stoice anterioare. Așa cum vom vedea, Marcus abordează o gamă largă de subiecte care aparțin celor trei părți tradiționale ale filosofiei stoice – logica, fizica și etica – ceea ce contrazice convingerea potrivit căreia Marcus a fost interesat doar de ceea ce este uneori denumit „etică practică“.

Mi s-a propus să scriu această carte, cu câțiva ani în urmă, de către Steven Gerrard, fondator și editor al editurii Acumen Publishing. Am acceptat cu plăcere, însă în acel moment nu eram sigur cum este mai bine să procedez. Drept urmare, au avut prioritate alte proiecte. Cu toate acestea, nu l-am uitat pe Marcus, între timp oferindu-mi-se de câteva ori ocazia să scriu despre el. Pentru aceste oportunități trebuie să le

MARCUS, FILOSOFUL STOIC

MARCUS, FILOSOFUL

O imagine bine-cunoscută a lui Marcus Aurelius este cea a unui bătrân înțelept care și-a scris *Meditațiile* spre sfârșitul vieții, pe când se afla într-o campanie militară.¹ La sfârșitul Cărții I (sau la începutul Cărții a II-a) din *Meditații*, apare o notă în care se spune: „Acestea au fost scrise pe teritoriul cvazilor, aproape de râul Granua“*, un afluent al Dunării.² La sfârșitul Cărții a II-a (sau la începutul Cărții a III-a), există o notă similară în care se spune: „Acestea au fost scrise la Carnuntum“, care se afla aproape de granița dintre Germania și Imperiul Roman.³ Aceste note par să confirme această imagine, întrucât Marcus se afla în campanie în această zonă în anii 170, adică în ultima decadă a vieții sale. Marcus s-a născut în anul 121, ceea ce înseamnă că avea probabil în jur de 50 de ani atunci când a scris *Meditațiile*. Într-o imagine mai puțin măgulitoare, Marcus apare nu ca un mare înțelept, ci ca un om ostenit de viață, în ultimii ani ai vârstei de mijloc, care de-abia își mai amintea câte ceva din filosofia pe care o studiasse ca adolescent.⁴

* Traducerea tuturor citatelor din lucrarea lui Marcus Aurelius este preluată din ediția *Gânduri către sine însuși*, traducere din greaca veche de Cristian Bejan, Editura Humanitas, București, 2022. (N. tr.)

PROFESORII DE FILOSOFIE AI LUI MARCUS

Marcus a studiat într-adevăr filosofia în tinerețe. Biografia lui Marcus din *Istoria Augustă* se deschide cu afirmația potrivit căreia Marcus a fost „devotat filosofiei cât timp a trăit“ (HA 4.1.1).⁵ De aici reiese că educația filosofică a lui Marcus a început la o vârstă fragedă (HA 4.2.1). El era, așa cum ni se spune, pasionat de filosofie încă din adolescență, iar „când avea doisprezece ani, a adoptat haina și, puțin mai târziu, tăria de caracter a unui filosof, urmându-și studiile îmbrăcat într-o mantie grecească austeră și dormind pe jos“ (HA 4.2.6). Avem o listă a profesorilor săi de filosofie, la care ne vom referi imediat, însă este demn de remarcat faptul că toate acestea s-au petrecut înainte ca el să fie adoptat în familia imperială. Deși Marcus s-a născut în eșaloanele superioare ale societății romane, el nu era nicidecum destinat să devină împărat. Este greu de știut în ce măsură ar fi putut el să anticipeze, în primii ani de viață, rolul său ulterior. Tatăl biologic al lui Marcus a fost o persoană importantă – prefect al orașului Roma –, iar membrii familiei erau apropiați ai împăratului Hadrian. Hadrian avea o reputație de intelectual, interesat de cultura greacă, precum și de filosofie. Ni se spune că era un admirator al lui Epictet (HA 1.16.10), păstrându-se un dialog generic între Hadrian și Epictet.⁶ Hadrian nu a avut copii și, după ce a căutat un potențial urmaș, s-a hotărât să-l adopte pe Antoninus Pius ca succesor al său. Antoninus, unchiul lui Marcus, nu a avut nici el moștenitori, astfel încât Hadrian a aranjat ca și Antoninus să adopte doi fii ca potențiali succesori, Commodus și Marcus. Istoricii Dio Cassius relatează că Hadrian l-a ales pe Marcus „fiindcă el dădea deja semne că avea o tărie de caracter excepțională“ (Dio Cassius 69.21.2). Pe scurt, interesul lui Marcus pentru filosofie a început să se manifeste încă din copilărie, înainte de intrarea lui în familia imperială, și este posibil ca acest interes să fi contribuit la alegerea lui pentru rolul de împărat.

Marcus a învățat filosofie de la stoicul Apollonius din Calcedonia (HA 4.2.7), iar *Istoria Augustă* subliniază faptul că el a continuat să caute îndrumarea lui Apollonius chiar și după ce s-a alăturat familiei imperiale (HA 4.3.1–2), ceea ce ar putea să sugereze că Apollonius a fost unul dintre profesorii săi de filosofie din copilărie.⁷ Marcus își exprimă recunoștința față de Apollonius în Cartea I din *Meditații*, scriind că de la el a învățat ceea ce astăzi am numi lecții stoice arhetipale: să rămână neclintit în fața destinului, precum și „faptul de a nu ține seama, câtuși de puțin, de nimic altceva decât de rațiune“ (1.8). Într-o scrisoare adresată lui Fronto, Marcus l-a numit pe Apollonius „maestrul meu în filosofie“ (*Ad M. Caes.* 51).⁸

Pe lângă faptul că a studiat cu Apollonius, *Istoria Augustă* ne spune că Marcus „a participat la prelegerile susținute de Sextus din Cheroneea, nepotul lui Plutarh, de Iunius Rusticus, Claudius Maximus și Cinna Catulus, toți filosofi stoici“ (HA 4.3.2). De asemenea, a participat la prelegerile lui Claudius Severus, filosof peripatetic (HA 4.3.3). Dintre toți acești profesori, *Istoria Augustă* relatează că Iunius Rusticus a avut cea mai importantă influență asupra lui Marcus, un „foarte bun cunoscător al sistemului stoic“ (HA 4.3.4).⁹ În Cartea I din *Meditații*, Marcus însuși a recunoscut că îi era îndatorat lui Rusticus, menționând că de la el a învățat necesitatea de a-și „îndrepta și îngriji caracterul“ (1.7),¹⁰ precum și o atitudine de suspiciune față de retorică și față de scrierea speculativă sau comentariile pe texte. În același timp, Marcus ne spune că Rusticus l-a încurajat să citească cărți cu atenție și în profunzime, și că el i-a împrumutat lui Marcus propriul său exemplar din *Conversațiile* lui Epictet.

De asemenea, în *Meditații*, Marcus își exprimă recunoștința față de profesorul său Sextus din Cheroneea de la care spune că a învățat ceea ce astăzi am considera a fi doctrinele stoice esențiale: „noțiunea de viață trăită în conformitate cu natura“ și „faptul de a nu arăta niciodată vreun semn al mâniei sau al oricărei alte patimi, ci de a rămâne calm și, în același timp, foarte afectuos“ (I.9). *Istoria Augustă* îl descrie pe Sextus ca fiind un filosof stoic, menționându-l totodată pe unchiul său mai celebru, Plutarh, care a scris o serie de polemici ample împotriva stoicilor (HA 4.3.2).¹¹ Dio Cassius relatează că Marcus l-a luat pe Sextus ca profesor după ce devenise împărat, ca o dovadă a pasiunii sale de o viață pentru filosofie (Dio Cassius 71.1.2). Probabil că, în acel moment, Marcus era deja devotat filosofiei stoice. Filostrat, în lucrarea sa *Viețile sofisților*, relatează o anecdotă despre un anume Lucius care l-a vizitat pe Marcus la Roma pe când era împărat. Când Lucius l-a zărit într-o zi pe Marcus ieșind în oraș, a întrebat unde se duce împăratul, la care Marcus i-ar fi replicat: „Este un lucru bun chiar și pentru cineva care îmbătrânește să dobândească cunoaștere. Mă duc la Sextus filosoful ca să învăț ceea ce nu știu încă“ (VS 2.11.1). Impresia pe care începem să o avem este că vorbim despre cineva care a nutrit întreaga viață o pasiune pentru filosofie, începând din fragedă pruncie și până la bătrânețe. Cealaltă trăsătură demnă de remarcat a acestei anecdote este aceea că, în calitate de împărat, Marcus nu i-a cerut lui Sextus să-l viziteze, ci s-a dus el în vizită la Sextus. Acest lucru este relevant atât pentru caracterul lui Marcus, cât și pentru natura relației cu profesorul său.

Ceilalți profesori menționați în *Istoria Augustă* sunt pomeniți și în Cartea I din *Meditații*. Claudius Maximus, un alt stoic, a deținut câteva funcții guvernamentale importante, inclusiv

pe cea de consul, în jurul anului 142. Descrierea pe care i-o face Marcus cuprinde o întreagă listă de trăsături de caracter pozitive care sunt menționate pe parcursul întregului text al *Meditațiilor* – stăpânirea de sine, rezistența în fața adversităților, demnitatea, generozitatea și altele (I.15) – ceea ce sugerează că Maximus a avut o influență importantă asupra concepției despre viață a lui Marcus. Într-adevăr, în paragraful 15 din Cartea I, el îl menționează pe Maximus, alături de Apollonius și Rusticus, ca o influență formativă. Nu știm foarte multe despre Maximus, însă, dacă identificarea este corectă, el apare în *Apologia* scrisă de filosoful platonice Apuleius. Acest text, scris ca un răspuns la acuzațiile de folosire a magiei, îi este adresat unui anume Claudius Maximus care, în calitate de proconsul al Africii, a fost președintele comisiei de judecată.¹² Aici el este prezentat ca un stoic (*Apol.* 19) care cunoștea foarte bine lucrările filosofilor antici (*Apol.* 38). Deși, într-un astfel de text, nu ar trebui să ne surprindă să-l vedem pe Apuleius lăudându-l pe Maximus, el îl descrie ca pe un om extrem de onorabil (*sanctissimus*) (*Apol.* 85).

Cinna Catulus este menționat doar pe scurt de Marcus (I.13) și nu știm nimic altceva despre el în afară de comentariul din *Istoria Augustă* din care aflăm că era stoic.¹³ În ceea ce îl privește pe ultimul dintre acești profesori, Claudius Severus, el este singurul care nu apare descris ca stoic. Așa cum am văzut, *Istoria Augustă* îl descrie ca filosof peripatetic. Și el, la fel ca mulți alți profesori ai lui Marcus, era un roman cu o poziție importantă în viața politică. Descrierea pe care i-o face Marcus prezintă o imagine a unui prieten apropiat mai degrabă decât a unui profesor, iar probabil că acest lucru se datora faptului că fiul lui Severus s-a căsătorit cu fiica lui Marcus.¹⁴ Pe lângă acest fapt, nu știm prea multe. Însă aspectul care reiese foarte

clar din această scurtă prezentare a profesorilor de filosofie ai lui Marcus este faptul că influența dominantă în educația sa a fost stoicismul.

MARCUS ȘI FRONTO

Pe lângă filosofie, Marcus a studiat retorică în tinerețe. *Istoria Augustă* menționează câțiva profesori – Aninius Macer, Caninius Celer, Herodes Atticus și Cornelius Fronto (*HA* 4.2.4) – cel mai important dintre aceștia fiind Fronto.¹⁵ Relația lui Marcus cu Fronto a dobândit o semnificație mai mare atunci când, la începutul secolului al XIX-lea, Angelo Mai a descoperit la Milano fragmente dintr-o corespondență între Fronto și Marcus sub forma unui palimpsest, pe filele unui manuscris șters parțial și refolosit pentru un alt text. Câțiva ani mai târziu, la Roma, Mai a descoperit și alte file din același manuscris original refolosit pentru un alt text. Aceste descoperiri au fost publicate împreună pentru prima oară în 1823.¹⁶

Multe dintre scrisorile care au fost recuperate datează din tinerețea lui Marcus, însă câteva sunt din perioada ulterioară, când Marcus era împărat. Totuși, corespondența se încheiase deja înainte să fie scrise *Meditațiile*. Fronto era cu aproximativ 25 de ani mai mare decât Marcus, așa încât atunci când Marcus era un elev de 15 ani, dascălul său avea în jur de 40 de ani. Fronto era originar din Africa, iar în corespondență, el se descrie ca fiind „un libian născut din nomazi libieni“ (*Ad M. Caes.* 2.3).¹⁷ Relația lor era, așadar, una între maestru și discipol, chiar dacă discipolul avea un rang social înalt. Scrisorile sunt adesea personale, cu referiri frecvente la suferințele fizice și foarte afectuoase pe alocuri, ceea ce i-a determinat pe unii să le considere o dovadă a unei relații homosexuale.¹⁸ Tânărul Marcus pe care

îl descoperim în scrisori este destul de diferit față de imaginea înțeleptului auster: el face adesea aluzii la comedia latină și poate să fie, așa cum se exprimă Fleury, „sprintar și afectuos“ (2012: 74).

S-a comentat că, dată fiind relația apropiată care reiese adesea din scrisori, concizia relatării lui Marcus despre Fronto în Cartea I din *Meditații* este oarecum surprinzătoare.¹⁹ O explicație ar putea să fie găsită în faptul că portretele pe care Marcus le creionează în Cartea I sunt, în principal, ale unor modele morale care întruchipează trăsături pe care el le admiră. Deși este posibil ca Fronto să fi fost un profesor de retorică important, totuși, în momentul în care Marcus scria *Meditații*, acest lucru nu era esențial în mintea lui. În *Meditații*, preocuparea lui nu este cum să scrie bine, ci cum să trăiască bine. Așa cum a comentat Rutherford, tema centrală din Cartea I este „trezirea conștiinței de sine filosofice a lui Marcus“, ceea ce explică concizia comentariului său despre Fronto, ca să nu mai vorbim despre „afurisita de omitere“ a celorlalți profesori de retorică ai lui Marcus (1989: 103). În schimb, descrierile amănunțite pe care Marcus le face profesorilor săi stoici sunt grăitoare în privința lucrurilor asupra cărora își concentra el atenția atunci când scria *Meditații*.²⁰

Deși corespondența cu Fronto este importantă fiindcă ne ajută să înțelegem mai bine anii de început ai vieții lui Marcus, ea nu reprezintă preocuparea noastră principală în această carte. Rămâne însă o sursă importantă de informații despre interesele filosofice ale lui Marcus în diferite momente. De aceea, vom reveni deseori asupra acestei corespondențe în secțiunile următoare care se concentrează asupra relației lui Marcus cu stoicismul.

Marcus face puține referiri la vechii stoici în *Meditații*. De fapt, el îl menționează doar pe Chrysippos și face acest lucru doar de două ori. Într-un pasaj (7.19), Chrysippos este menționat alături de Socrate și Epictet, ca un exemplu de persoană admirabilă, stinsă de mult timp din viață. În celălalt pasaj (6.42), Marcus se referă la o piesă de teatru menționată de Chrysippos – o referire în trecere, deși una care implică faptul că Marcus îi citise lucrările. Există, totuși, alte referiri la vechii stoici în corespondența cu Fronto.

Într-o scrisoare pe care Fronto i-a scris-o lui Marcus în jurul anului 162, el se referă la „Chrysippos al tău“ (*Fer. Als.* 3.6),²¹ în timp ce într-o altă scrisoare din aceeași perioadă, discută despre tensiunile dintre pasiunea lui Marcus pentru filosofie și noile sale îndatoriri în calitate de împărat. Fronto scrie: „Să presupunem că tu, Caesar, reușești să atingi înțelepciunea lui Cleanthes sau a lui Zenon, însă, împotriva voinței tale, trebuie să îmbraci mantia de purpură, și nu mantia de lână aspră a filosofului“ (*De eloqu.* 2.11).²² Aici Fronto, maestrul retoricii, alege cu grijă exemple pe care Marcus le consideră culmea înțelepciunii, și anume primii doi scolarhi ai Porticului. În aceeași scrisoare, Fronto continuă spunând – poate contrar așteptărilor moderne – că Marcus era mai fascinat de paradoxurile logice care îl preocupau pe Chrysippos decât de oratoria orientată spre practică, ce are un impact real asupra lumii (*De eloqu.* 2.13).²³ Ca să-l atragă pe Marcus dinspre tratatele de logică aridă ale lui Chrysippos înspre elocvența lui Platon sau Xenofon, Fronto apelează la exemple în care Chrysippos recunoaște valoarea tehnicilor retorice. El spune: „dacă Chrysippos însuși a arătat că acestea trebuie să fie folosite, atunci ce aș

putea să-ți cer mai mult decât ca tu să nu folosești locvacitatea dialecticienilor, ci mai degrabă elocvența lui Platon?“ (*De eloqu.* 2.14)²⁴ Aspectul important în contextul prezent este acela că Fronto îl considera cu siguranță pe Marcus un admirator devotat al vechilor stoici, și mai ales al lui Chrysippos.²⁵

În perioada despre care discutăm, Chrysippos devenise deja filosoful stoic canonic. Autorii contemporani cu Marcus, cum ar fi Plutarh, Galen și Aulus Gellius, cunoșteau bine gândirea filosofică a lui Chrysippos, dând citate ample din lucrările acestuia, ceea ce însemna că încă erau la îndemână.²⁶ Puțin mai devreme, Epictet spunea limpede că studierea lucrărilor lui Chrysippos făcea parte din educația standard la Nicopolis.²⁷ Și mai devreme, aflăm că membri ai cercului din jurul lui Seneca afirmău că dețineau un set complet al operelor lui Chrysippos.²⁸ Demn de remarcat este și faptul că unii critici ai stoicismului, ca de pildă Plutarh sau Galen, au acordat relativ puțină atenție stoicilor contemporani, îndreptându-și criticile împotriva lui Chrysippos. Este limpede că el devenise punctul de referință pentru stoici în cel de-al doilea secol d.Hr.²⁹ Într-adevăr, mare parte din ceea ce cunoaștem despre gândirea lui Chrysippos provine din lucrările autorilor din acea perioadă, ceea ce indică faptul că el era citit și studiat de foarte mulți cărturari. De obicei, Marcus este prezentat ca fiind ultimul dintre stoici, iar cel de-al doilea secol d.Hr. este considerat o perioadă de declin pentru stoicism. Deși din anumite puncte de vedere – și privind retrospectiv – acest lucru pare să fie adevărat, totuși este demn de remarcat faptul că lucrările lui Chrysippos erau studiate cu asiduitate în acea epocă. În unele privințe, această epocă a fost o perioadă vibrantă în istoria stoicismului. Remarcile lui Fronto indică faptul că Chrysippos a reprezentat o autoritate și pentru Marcus.